

УДК 321.7-044.922]:355.48

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.19>

А. О. Слива

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9312-2441>аспірант кафедри філософії і соціальної антропології
імені професора І. П. Стогнія

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ: ПОЛІТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Війна, яка точиться вже третій рік в Україні, має вирішити долю української державності, йдеться про виборювання Україною права на її існування як суверенної держави. Але це також війна цінностей – цінностей демократичного вільного суспільства проти авторитаризму й суспільної несвободи. Цей аспект надає російсько-українській війні світового значення, яке далеко виходить за межі проблем самої України. Ціннісний аспект війни неодноразово проголошувався керівниками нашої держави. Захист демократії проти авторитаризму можна вважати офіційною ідеологічною державною позицією у цій війні. Утім у такій ситуації виникає низка проблем, на перший погляд, досить теоретичних, але таких, що безпосередньо відбиваються на дійсності і перспективах сучасного українського суспільства. Вони мають бути осмислені на рівні політично-філософського аналізу.

Почати з того, що війна є надзвичайно недемократичним засобом подолання суспільних (міжнародних і внутрішніх) суперечностей. Очевидно, що військо – це один з найбільш недемократичних елементів будь-якої політичної системи. Такою є природа мілітарної сфери. Логічно запитати, чи можливий захист демократичних цінностей недемократичними засобами? Так, не ми розв'язали цю війну, але ми змушені її вести. Вимушеним під час війни є також обмеження демократичних засад в політичному житті суспільства. Виникає питання про міру відступу від принципів демократії, який припустимий для захисту демократії. Наскільки легким буде повернення до повноцінної демократичної системи після закінчення війни? Історія класичних демократій Заходу (наприклад, Великої Британії періоду першої і другої світових війн) свідчить про можливість збереження демократичних інституцій, традицій і цінностей під час війни. Проте для України ця проблема потребує особливого розгляду й осмислення.

Важливо звернути увагу на один аспект цієї проблеми. Пострадянська Україна зазнала процесу трансформації своєї політичної системи

в бік її демократизації. Це сутнісний для соціально-політичної сфери країни процес, який має продовжуватися. У сучасному демократичному світі відбувається поступовий розвиток демократії у певному напрямі. Чи цілком припиняється демократизація в її принципових рисах в умовах зовнішньої агресії? Чи корелює демократизація українського суспільства із загальносвітовими тенденціям у розвитку демократії? Відповіді на поставлені питання є нагальними для сьогоденної України не лише в теоретичному, але й у практичному сенсі.

Результати досліджень. Трансформація політичної системи України належить до популярних тем досліджень. Ця тема розглядається як в контексті загальної проблематики змін у пост-радянському українському суспільстві, так і окремо. Аналіз наукової літератури показує, що увагу дослідників привертають, насамперед, два основні аспекти теми. По-перше, це трансформація політичних інститутів (тут можна вказати узагальнюючу роботу з відповідною назвою [9]). По-друге, активно вивчається проблема становлення громадянського суспільства і взаємовідносин політичної влади з громадянським суспільством [7], [4], [2]. Під час війни ці предмети дослідницького інтересу не зникають, що є непрямим свідченням актуальності процесів демократизації попри складності в політичному житті. Стан суспільства в умовах зовнішньої агресії не може не викликати особливу увагу науковців, чи не на перший план в дослідженні цього стану виходить політична сфера, про що свідчать аналітичні збірки «Українське суспільство в умовах війни» [10], [11]. Українською важливою є оцінка взаємин влади й суспільства за цих обставин [5].

Проблема збереження демократичної спрямованості політичних процесів в Україні з необхідністю постає при розгляді політичної сфери українського суспільства під час війни. Цим зумовлений особливий інтерес до розуміння демократії як цінності в роботах [1], [6], до дослідження демократії в системі цінностей суспільства й аналізу з цього боку процесу демократизації політичної сис-

теми. Більш загальний підхід до демократичної трансформації, виявлення її моделі, що особливо важливо простежити під час війни, здійснюється в роботі [3]. Слід також відзначити дослідження, де сполучаються концепції демократії і політичної участі [8]. Попри напрацьований матеріал, у цілому, лише починається дослідження трансформації політичної системи України як становлення і розвитку демократичних принципів, практик та інститутів, зокрема – під час війни. Існує потреба концептуального політично-філософського дослідження, окреслення загальних питань щодо названої теми та виявлення шляхів їх можливого розв'язання.

Мета статті – виходячи із загальносвітових закономірностей демократизації локальних суспільств, визначити напрям і тенденції в процесі демократизації українського суспільства з урахуванням ситуації зовнішньої агресії, в якій перебуває країна.

Основна частина. Демократія – це політичний режим народоправства, коли народ певної країни реалізує себе як єдине джерело влади, причому влади, яка реально здійснюється (не є лише номінальною). Демократія звичайно визнається найвищим із досяжних в сучасних історичних умовах політичним устроєм і зрозуміло, що на її втілення спрямована трансформація суспільства, яке модернізується і намагається відповідати сучасним реаліям. В основі такої трансформації суспільства – визнання демократії найвищою політичною цінністю і еталоном політичного життя, саме по собі це визнання є елементом демократичної трансформації суспільства. У пострадянській Україні процес визнання безумовної цінності демократії був досить тривалим і суперечливим, його можна вважати показником створення суспільних умов для демократизації. Як свідчать дослідники, із цінністю демократії «за роки незалежності відбулися найбільш вражаючі метаморфози». Ще у кінці 1990-х років «демократичні політико-громадянські цінності суттєво поступалися в значущості всім іншим, при цьому, не претендуючи на особистісне ціннісне кредо», але вже в середині 2010-х років вони «посіли досить близькі позиції до цінностей самореалізації й позитивного соціального самопочуття» українців [1, с. 44]. Це одне з найвиразніших свідчень того, процес трансформації українського суспільства на демократичних засадах дійсно відбувається.

Демократичний політичний устрій базується на певних принципах, вони реалізуються інституціонально – в діяльності певних політичних організацій і у нормах, яким підпорядковується ця діяльність. У рамках демократичних інституцій функціонує складна система суб'єктів і об'єктів політичної діяльності, виділяються аспекти різної ваги. Деякі з цих аспектів мають принципове

значення, без них демократичний устрій перестає бути таким, втрачає свої сутнісні ознаки. Інші аспекти функціонування демократичних інституцій мають ситуативний характер, позначають не демократію як таку, а певні історичні форми або національні різновиди демократії. Відповідно, у політичній трансформації суспільства слід розрізняти моменти сутнісного становлення й розвитку демократії, а також формування менш суттєвих, хоча також притаманних їй рис.

Головним, базовим принципом є народне волевиявлення, політична система, в якій не виявляється воля народу, не може бути демократичною (хай навіть у ній присутні зовнішні демократичні форми). Для здійснення народного волевиявлення необхідні відповідні механізми, до яких належить, насамперед виборча система й електоральний процес. У свою чергу повноцінно функціонувати демократична виборча система не може без гарантій політичних прав і свобод громадян. Важливі інструменти волевиявлення – вільні від політичного тиску і некорумповані ЗМІ, діяльність опозиційних політичних сил. Звичайно, для народного волевиявлення має бути постійно діючий зворотній зв'язок у відносинах держави й суспільства, відкритість і прозорість у діяльності владних структур.

Разом з тим, у межах демократичного устрою необхідно присутні безперечно демократичні, але менш суттєві риси політичної системи, які можуть існувати в різних формах, проявляти себе меншою або більшою мірою. Йдеться, наприклад, про конкретні форми взаємодії державних органів і населення, про ті чи інші канали інформаційних зв'язків між ними. Можуть бути різними в різних демократичних країнах і за різних історичних умов способи регулювання діяльності політичних партій і ЗМІ, включно з певними обмеженнями щодо такої діяльності. Неоднаковою мірою можуть здійснюватися в рамках демократичних процедур додаткові політичні свободи й права громадян (право на законодавчу ініціативу, право на проведення референдумів, право бути обраним тощо). Не є незмінними для всіх країн і часів особливості електоральної системи (прямі або непрямі вибори, періодичність виборів, норми електоральної діяльності). Зокрема, регулярність виборів важлива, але може бути за певних надзвичайних обставин порушена без руйнування сутнісних ознак демократії.

Можна зробити висновок, що демократія суттєво залишається собою за певних її ситуативних обмежень, зумовлених конкретними обставинами. У цьому сенсі очевидна відмінність між демократичним у цілому суспільством з певними недоліками й обмеженнями демократії і недемократичним (авторитарним або тоталітарним) суспільством, хоча б і здатним продемонструвати

певні формальні елементами демократії. Аналізуючи політичну трансформацію українського суспільства у пострадянський період, дослідники звертають увагу на брак у цей період повноцінного втілення демократичних принципів. Багато що в політичному житті країни цього періоду викликає зауваження й критику. Іноді говорять про «відносну демократію» в Україні, визначаючи її як «пасивну народну демократію», втім визначаючи прагнення суспільства до справжньої демократії [6, с. 91]. Проте такі оцінки не є сутнісними щодо політичної системи України. Не викликає сумніву в цілому демократичний характер пострадянського українського суспільства. Ще більш важливим є незаперечний факт демократичного напрямку трансформації нашого суспільства.

Війна, безперечно, є чинником, який негативно впливає на демократичні інститути, вона може призупинити процес демократичної трансформації. Стан боротьби країни проти зовнішньої агресії потребує мобілізації всіх сил заради перемоги, не зважаючи на різноманітні інтереси й думки членів суспільства. За таких умов влада - навіть демократично обрана - змушена діяти на певних напрямках авторитарно. Цілком природно, що тут стає неможливо забезпечити бездоганне здійснення всіх формальних демократичних процедур. Чи означає це, що, потрапляючи до ситуації війни, демократична держава перестає бути такою? Думається, що найважливіші, принципові риси демократії, а відтак і демократичний за сутністю політичний устрій можна зберегти і під час війни.

Свідчення на користь цієї думки можна знайти, аналізуючи політичну сферу сучасного українського суспільства. Фактом є те, що після початку широкомасштабної агресії проти України діяльність жодного демократичного інституту не було призупинено. Зокрема, продовжують функціонувати виборчі органи влади – як органи місцевого самоврядування, так і загальнодержавний законодавчий орган – Верховна Рада. У цьому контексті можна говорити про парламентський контроль за діяльністю Уряду та інших органів виконавчої влади. Продовжується під час війни діяльність політичних партій, в тому числі опозиційних, а також інших громадських організацій, що також є формою громадського контролю щодо держави.

Зрозуміло, що за умов воєнного стану впроваджуються певні обмеження інформаційних потоків, пов'язані з державною безпекою. Утім зберігаються можливості критики і контролю за діями влади з боку політичних і неполітичних громадських організацій. Можна говорити і про збереження каналів зворотного зв'язку між державою, її структурними частинами та суспільством. Йдеться, насамперед, про прямі звернення

до народу, інформування громадян з приводу тих чи інших дій і рішень з боку владних структур, починаючи з Президента України. У певному сенсі ці інформаційні зв'язки між державою і суспільством навіть посилюються, держава зацікавлена в прямому діалозі з народом, з іншого боку суспільство жваво реагує на дії влади, всі важливі питання широко обговорюються в країні.

Усе це указує на те, що демократичний процес у країні продовжується попри ускладнення воєнного часу. При цьому суттєве значення мають навіть не наведені факти продовження демократичного розвитку (зазначимо ще раз, що відсутність деяких з них може не позначатися на загальній оцінці політичного життя). Головним і принциповим з точки зору долі демократії в країні є те, що рішення і заходи влади у цілому узгоджуються з волінням народу. Тому вони є формою народного волевиявлення. Діяльність держави відповідає прагненню народу в головному – досягти перемоги, забезпечити стабільний мир і розвиток для українського суспільства. Це основа, на якій стає реальним збереження й розвиток демократичних інституцій під час війни.

Інше важливе питання – чи продовжується під час війни демократична трансформація політичної системи України? Чи розвивається демократичний процес в Україні у стані протидії зовнішній агресії? Або ж можна говорити лише про збереження деяких демократичних принципів, але не про їх вдосконалення, не про появу нових рис в політичному житті суспільства? Здається, що для демократизації суспільства зараз немає сприятливих умов, подальший розвиток у цьому напрямі поставлений на паузу. Насправді ситуація є складнішою, ніж здається. Для її більш точної оцінки слід охарактеризувати загальні світові тенденції сучасного розвитку демократії, визначити сутність такого розвитку.

Перш за все, треба зазначити, що із загально-теоретичної точки зору суспільне явище демократії не є застиглою формою. Демократія – це процес пошуку більш адекватних й ефективних форм народовладдя. Не можна сказати, що розвинені країни, розбудувавши демократичну політичну систему, далі політично не розвиваються, не удосконалюють її. Можливості для розвитку демократичного процесу завжди є. Крім того, демократичні тенденції в суспільстві завжди протистоять антидемократичним, демократію слід відстоювати. Як підкреслюють дослідники, «історія останніх років свідчить про те, що боротьба за демократію ніколи не закінчується, і досягнення революцій, подібних до 1989 р., потребують активного захисту» [3, с. 29], особливо це актуально для так званих «молодих демократій», які «все більше стикаються з новими викликами та загрозами» [3, с. 28]. Отже, постійний розвиток

демократії є необхідністю, або, іншими словами, «в демократичній проекції модель суспільно-політичного розвитку має еволюційний характер, оскільки спрямована на якісні зміни в політичному житті суспільства як на соціальному, так і на інституційному рівні» [3, с. 29].

Слід відзначити щодо розвитку демократії дві суперечливі тенденції, які мають місце в сучасній Україні. Щоб їх окреслити, розглянемо загальносвітовий процес розвитку демократії. Суттєвою для розуміння цього процесу здається поширена в західній політологічній літературі концепція «демократії участі» (*participatory democracy*). Йдеться про розширення прав і можливостей громадян щодо участі у діяльності державної влади (*expanding rights to participate* [12, с. 17]). Уважається, що таке розширення здійснюється не лише за рахунок можливостей і каналів участі, але й шляхом висунення на перший план певних форм участі («It cannot be increased solely by increasing the number of opportunities or channels to participate. It is rather increased by allowing for certain forms of participation in contrast to others» [12, с. 17].) Головне тут – доступ до політичних рішень і можливість впливати на них («access to policy decisions and the ability to influence these decisions» [12, с. 17]).

Не викликає сумніву, що існує багато аспектів удосконалення демократії. Утім, серед них простежується головна тенденція. Її можна охарактеризувати як перехід від формальної демократії до демократії участі. Ця тенденція є головною, тому що стосується самої сутності демократії, а саме – способу народного волевиявлення і здійснення громадянами своїх політичних функцій як носіїв суверенітету. До цього треба додати, що процес переходу від формальної демократії до демократії участі є об'єктивним, він випливає із сутнісних рис демократії і відбувається з необхідністю в сприятливих історичних умовах. Дослідники вказують на такі фактори, що сприяють активності громадян, як «підвищення освітнього рівня населення; розвиток суспільних комунікацій; періоди активізації політичного протесту, залучення нових рекрутів у соціальні об'єднання; реакція громадськості на знову висунуті урядові програми перетворень і т. д.» [4, с. 208].

Вихідний стан демократії можна охарактеризувати як *формальну демократію*, коли основні ознаки демократичного політичного устрою вже наявні, але не цілком розвинені. Формальна демократія – це низка чітко окреслених і забезпечених ресурсами процедур, які забезпечують контроль суспільства над державною владою. Головні з цих процедур пов'язані з формуванням представницької влади, вони утворюють те, що називають електоральним процесом. Проте за межами електорального процесу вплив суспільства на владу

на стадії формальної демократії в цілому – опосередкований. Політична позиція громадян є переважно пасивною, вони впливають на державну владу, головним чином, обираючи представників.

Розвиток *демократії участі* – це поступове збільшення форм і засобів участі членів суспільства у здійсненні політичної влади. Йдеться про поступовий перехід до співробітництва влади й суспільства у прийнятті рішень і контролі за їх виконанням. Треба розуміти, що демократія участі не тотожна *прямій демократії*, коли громадяни переймають на себе функції держави. Держава тут не розчиняється в суспільстві, залишається окремою політичною організацією з відповідними владними повноваженнями. Відбувається не заміна суспільством держави (що відрізняє пряму демократію), а збільшення участі громадян у виконанні органами влади своїх функцій. Часто цю трансформацію пов'язують з формуванням так званого громадянського суспільства. В Україні цей процес фіксують дослідники, стверджуючи, що «сьогодні відбувається поступове перетворення ініціативних груп українського населення на елементи громадянського суспільства, тобто колишні групи інтересу об'єднуються в загальнонаціональну спільноту з певною структурою, спільними цілями, відповідними цим цілям функціями» [7, с. 44].

Концепція політичної участі добре відома сучасним представникам соціальних наук, вона визначається досить однозначно як «дія, за допомогою якої рядові члени будь-якої політичної системи впливають на результати її діяльності». Також «політична участь виглядає як міра залученості людей в існуючу структуру владних відносин всередині соціально-політичної спільноти. Ця спільнота передбачає можливість впливу громадськості на перебіг соціально-політичних процесів у суспільстві» [8, с. 32], виражає «ступінь реального впливу громадян на інститути влади і процеси ухвалення рішень» [8, с. 33].

Відзначається різноманітність форм і способів політичної участі громадян, причому сама ця різноманітність є показником рівня демократизації суспільства, «можна стверджувати, що чим більш досконалий та універсальний механізм включення людини в політику, тим більш демократичним є суспільство» [8, с. 34]. В цілому види політичної участі можна звести до форм доведення громадської думки до влади, оцінки рішень, висунення пропозицій, добровільної допомоги у діяльності органів влади. Конкретний набір таких форм залежать від особливостей певної країни – національних, історичних, економічних, культурних. Але проявляються вони всюди, де створюються умови для розвитку демократії.

Становлення інститутів демократії в Україні припадає на перші роки після одержання держав-

ного суверенітету, можна сказати що вже в 90-ті роки ХХ століття в країні з'явилася формальна демократія. Перехід до більш високого рівня демократичного устрою, трансформація формальної демократії в демократію участі стали чи не основною політичною проблемою наступного періоду (який продовжується й сьогодні). Виникає (насамперед, в експертному середовищі) розуміння недостатності наявного рівня демократії в Україні, дослідники відзначають як головну ваду наявного стану пасивність громадян, більшість громадян «хотіли б мати демократію, але самі не готові відстоювати свої права, контролювати владу» [6, с. 95]. У цьому зв'язку дослідники вказують на неповну сформованість громадянського суспільства в Україні, «розглядаючи... мережу неурядових громадських організацій зазначимо, що однією з гострих проблем їх розвитку є низька участь громадян у їх діяльності» [6, с. 95-96].

Відтак ясно проглядається потреба у розвитку демократії участі, це висувається як очевидна мета політичних змін в Україні: «українська неконсолідована демократія сьогодні конче потребує політичної культури участі [9, с. 39], існує «запит на соціальну самоорганізацію як громадянські ініціативи, що покликані здійснювати справді впорядковуючий вплив на плінне, непевне трансформаційне суспільство» [2, с. 62].

Війна, зрозуміло, внесла свої корективи до ситуації, яка описується, наявні елементи демократії участі й тенденції до її розвитку мають підпорядкуватися нагальним потребам держави й суспільства у протидії зовнішній агресії. В Україні під час війни держава змушена у певних сферах брати на себе повну відповідальність за прийняття рішень и виконання певних дій. Це зумовлено нагальною потребою забезпечення максимальної ефективності й швидкості дій. Відповідно, громадське суспільство відсторонене від участі у деяких сферах діяльності держави (такі сфери існують і в мирний час, але під час війни вони значно розширюються). Це стосується певних аспектів, що пов'язані з організацією збройних сил, із забезпеченням країни необхідними для ведення війни ресурсами. Із захистом населення, ліквідацією наслідків ворожих дій. Це також пов'язане з інформаційною безпекою країни, з необхідністю забезпечення морально-психологічної єдності суспільства.

Певні ускладнення в участі громадян у справах держави пов'язані також з обмеженням ресурсів, які держава дозволяє виділяти на певних ділянках громадського життя. Пріоритет у виділенні ресурсів надається оборонній сфері, що цілком слушно, адже йдеться про виживання країни. У зв'язку з цим відбувається певне зменшення активності громадських організацій і органів самоврядування у деяких (не пов'язаних з обороною країни)

сферах. Деякі демократичні процедури (наприклад, електоральний процес) не можуть бути здійснені у повному обсязі через втрату країною частки території, наявність зон військових дій, повсякденні загрози мирному життю громадян. Природно говорити про певне обмеження процесу демократичної трансформації суспільства під час війни.

Незважаючи на всі ці обмеження, в українському суспільстві проявляє себе під час війни й зворотна тенденція – до збільшення активності громадян, насамперед, організованих громадян – громадянського суспільства. Справа в тому, що війна стала особистим викликом для кожного громадянина України, тому вона значною мірою посприяла прояву ініціативи «знизу». Патріотичний підйом, який всі відзначають, призвів до різноманітних спонтанних дій громадян, спрямованих на допомогу державі, на сприянні розв'язанню певних державних завдань, подекуди – на заміщення держави у певних справах. Дослідники відзначають набуття українським громадянським суспільством вже у 2023 році «нових рис і виконання ряду функцій, які демонструють його сильні сторони і закріплюють важливу роль у структурі політичної системи суспільства», зокрема, «внутрішню здатність до вирішення проблем соціального, політичного, економічного культурного і навіть безпекового характеру поза межею втручання владних інституцій» [5, с. 402]. Така «зміна місця і фактичної ролі громадянського суспільства у структурі політичної системи України сприяє зміцненню демократичних засад її політичного життя» [5, с. 402], тобто оцінюється в контексті демократичної трансформації суспільства.

Активізація громадян та організацій громадянського суспільства була спричинена, насамперед, безпосередньою реакцією на початок широкомасштабних військових дій. «Воля до боротьби», яку відзначають дослідники, у перші дні війни проявилася у новому виді активності – участі у територіальній обороні [10, с. 269]. Яскравим прикладом активності громадян є волонтерський рух, який набув надзвичайного поширення в Україні. З'явилася велика кількість волонтерів і волонтерських організацій, причому цілком добровільних, створених з ініціативи громадян. «Опитування Фонду «Демократичні ініціативи» у травні 2022 р. ...зафіксувало, що більше половини мешканців Заходу і Центру країни (56,9%) були залучені до волонтерської роботи, допомагаючи фізично та фінансово» [10, с. 269]. Низка важливих функцій, що доповнюють діяльність держави, здійснюється на основі ініціативи «знизу» – насамперед, це допомога фронту. Також це допомога постраждалим, покращення функціонування органів охорони здоров'я, правопорядку,

інформування громадян. Фіксуються й інші форми громадської активності. Мається на увазі «взаємодія і взаємодопомога мешканців у місцях проживання, в укриттях», коли люди «ділилися продуктами харчування, медикаментами, вночі чергували у під'їздах», «учителі давали безкоштовні онлайн-уроки для дітей», «лікарі безкоштовно консультували людей онлайн» [10, с. 269-270].

Поширюються також форми участі громадян у діяльності держави, які стосуються інформаційної та ідеологічної активності. Йдеться про проведення різноманітних заходів, спрямованих на підвищення патріотичної єдності, участь у формуванні громадської думки. До цього слід додати такі види активності як допомога постраждалим від бойових дій, вимушеним переселенцям. Згадаємо також про добровільні пожертвування на армію і постраждалих, донорство, тощо.

Усі наведені факти репрезентують не щось інше, як продовження процесу демократизації суспільства. Соціально-політична активність громадян зростає. Вони беруть участь у державних справах там, де у держави не вистачає ресурсів і при цьому виявляють сфери спільних інтересів держави і суспільства, в яких суспільство готове співпрацювати з державою, виконувати певні функції політичної влади. Соціологічний аналіз фіксує постійне збільшення долі громадян, які активно допомагають державі розв'язувати нагальні проблеми, пов'язані з війною, за 2022-2023 роки кількість таких людей збільшилася удвічі [11, с. 95]. Можна говорити про спонтанне продовження процесу переходу до демократії участі в Україні, викликане воєнною напругою суспільства й держави.

Зрозуміло, що демократизація в умовах війни є суперечливим процесом. Розширення громадської активності у певних сферах супроводжується її звуженням у інших сферах. Утім неможна говорити, що процес демократизації поставлений на паузу. У цілому демократизація в Україні продовжується, хоча і в ускладнених умовах і в дещо обмеженому вигляді. І це справжній процес демократизації, він відповідає загальносвітовій тенденції до переходу від формальної демократії до демократії участі. Можна очікувати, що інституалізація нових форм громадської активності, які розвиваються в Україні під час війни, вихід демократичної політичної системи країни на новий рівень відбудеться вже по її завершенні. Принаймні, досягнутий під час війни рівень громадської активності було б корисно зберегти й на період післявоєнного відновлення й розвитку країни.

Висновки. Суттєвою частиною соціальної трансформації, яка відбувається в Україні в останні десятиріччя, є зміни у політичній системі країни. Основна тенденція модернізації політичної сфери – демократизація суспільства, перехід від

формальної демократії до демократії участі. Під час війни цей процес ускладнюється, набуває суперечливого характеру, в ньому простежуються дві протилежні тенденції. З одного боку, необхідність концентрації державою всіх сил заради перемоги призводить до вимушених обмежень у функціонуванні демократичних інститутів. З іншого боку, чинник зовнішньої агресії мобілізує суспільство, викликає зростання спонтанної активності, що призводить до появи нових форм вільної участі громадян у справах держави, до розвитку, таким чином, процесу демократизації суспільства, незважаючи на складні зовнішні умови.

Література

1. Євдокімова О. О. Українське суспільство до і після війни *Особистість, суспільство, війна: тези доп. Учасників міжнар. Психол. Форуму (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.)*. Харків: ХНУВС, 2022. С. 43–46.
2. Каралаш Ю. І. Самоорганізація українського суспільства у контексті глобальних системних трансформацій. *Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього: зб. Матеріалів XXII Всеукр. Наук. Конф. Викладачів, молодих науковців і студентів (м. Харків, 1 груд. 2020 р.)*. Харків: Право, 2020. С. 60–64.
3. Ключкович А. Категорія «модель суспільно-політичного розвитку» як аналітичний інструмент вивчення демократичних трансформацій. *Політичні трансформації сучасного суспільства: зб. Матеріалів V Всеукр. Наук.-практ. Конф. (м. Полтава, 22 лютого 2024 р.)*. Полтава: ПДАУ, 2024. С. 25–29.
4. Кравчук О. Процеси трансформації громадянського суспільства та децентралізації влади: механізми взаємозв'язків. *Літопис Волині*. 2021. (24). С. 207–211.
5. Лисенко Ю. В. Політична трансформація влади і громадянського суспільства: виклики і тенденції. *Трансформації особистості, суспільства та ринку праці: виклики майбутнього та вплив на освіту: зб. тез доп. Міжнар. Наук.-практ. Конф. (20–22 верес. 2023 р., Україна, м. Харків)*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2023. С. 401–402.
6. Матета О. А. Ціннісні виміри трансформації сучасного українського суспільства. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць*. Харків, 2018. Вип.1(15). С. 87–99.
7. Мухіна М. О. Трансформація українського громадянського суспільства як єдиної системи (політологічний аспект). *Науково-теоретичний альманах Грани*. 2015. 18(8). С. 42–46.
8. Прохоренко Є. Я. Концептуалізація категорії «політична участь» в соціологічному дискурсі. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 23 березня 2023 р.)*. Одеса: Нац. Ун-т «Одес. Юрид. Акад.», 2023. С. 31–35.
9. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / Авт. колектив: М.І. Михальченко (керівник) та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кюраса НАН України, 2016. 440 с.

10. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / за ред. Н. Є. Головахи, Н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

11. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / за ред. Н. Є. Головахи, Н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.

12. Participatory Democracy and Political Participation. Edited by Thomas Zittel and Dieter Fuchs. Routledge. London and New York. 2007. 234 p.

Анотація

Слива А. О. Трансформація політичної системи українського суспільства в умовах зовнішньої агресії: політично-філософський аспект проблеми демократизації. – Стаття.

Стаття присвячена політичним аспектам соціальної трансформації українського суспільства доби незалежності та ускладненню цього процесу під час війни. Проблема збереження демократичної спрямованості політичних процесів в Україні з необхідністю постає при розгляді політичної сфери українського суспільства під час війни. Трансформація політичної системи України належить до популярних тем досліджень. Ця тема розглядається як в контексті загальної проблематики змін у пострадянському українському суспільстві, так і окремо. Аналіз наукової літератури показує, що увагу дослідників привертають, насамперед, два основні аспекти теми. По-перше, це трансформація політичних інститутів. По-друге, активно вивчається проблема становлення громадянського суспільства і взаємовідносин політичної влади з громадянським суспільством. Розглянуто сутність політичних змін у пост-радянський період, які зводяться до демократизації суспільства. Зазначено, що демократизація в умовах війни є суперечливим процесом. Розширення громадської активності у певних сферах супроводжується її звуженням у інших сферах. І це справжній процес демократизації, він відповідає загальносвітовій тенденції до переходу від формальної демократії до демократії участі.

Зроблено висновок про збереження основних принципів демократії в Україні під час її боротьби із зовнішньою агресією. Простежено загальносвітову тенденцію у розвитку демократичних інститутів, що полягає у переході від формальної демократії до демократії участі. Виявлено дві суперечливі тенденції щодо розвитку демократії в Україні в умовах війни. З одного боку, необхідність концентрації державою всіх сил заради перемоги призводить до обмежень у функціонуванні демократичних інститутів. З іншого боку, чинник зовнішньої агресії викликає зростання спонтанної активності громадян, що призводить до нових форм їх участі у справах держави.

Ключові слова: соціальна трансформація, демократія, політична система, зовнішня агресія, суспільство.

Summary

Slyva A. O. Transformation of the political system of Ukrainian society in the context of external aggression: political and philosophical aspect of the problem of democratization. – Article.

The article is devoted to the political aspects of the social transformation of Ukrainian society during the period of independence and the complications of this process during wartime. The issue of maintaining the democratic orientation of political processes in Ukraine becomes crucial when considering the political sphere of Ukrainian society during war. The transformation of Ukraine's political system is one of the popular research topics. This issue is examined both in the context of the general problem of changes in post-Soviet Ukrainian society and as a standalone topic.

An analysis of scientific literature shows that researchers focus primarily on two main aspects of the topic. Firstly, this involves the transformation of political institutions. Secondly, the problem of the development of civil society and the relationship between political power and civil society is actively studied.

The essence of political changes in the post-Soviet period is examined, focusing on the democratization of society. It is noted that democratization during wartime is a contradictory process. The expansion of civic activity in certain areas is accompanied by its restriction in others. However, it cannot be said that the democratization process has been paused. In general, democratization in Ukraine continues, although under complicated conditions and in a somewhat limited form. This is a genuine democratization process that corresponds to the global trend of transitioning from formal democracy to participatory democracy.

Conclusions are drawn about the preservation of the fundamental principles of democracy in Ukraine during its fight against external aggression. A global trend in the development of democratic institutions is traced, characterized by a shift from formal democracy to participatory democracy. Two contradictory tendencies regarding the development of democracy in Ukraine during wartime are identified. On the one hand, the necessity for the state to concentrate all efforts for victory leads to restrictions on the functioning of democratic institutions. On the other hand, the factor of external aggression triggers increased spontaneous civic activity, resulting in new forms of public participation in state affairs. The level of civic activity achieved during the war would be beneficial to retain in the post-war period of recovery and development of the country.

Key words: social transformation, democracy, political system, external aggression, society.